

1997 - 4

Cuypersbulletin

jaargang 3 - nummer 4 - december 1997

Nieuwsbrief van het Cuypersgenootschap, vereniging tot behoud van negentiende- en twintigste-eeuws cultuuroed in Nederland. Verschijnt viermaal per jaar.

Cuypersgenootschap

Colofon

Cuypersbulletin

Nieuwsbrief van het Cuypersgenootschap. Verschijnt viermaal per jaar. Mededelingen, wetenswaardigheden, brieven en korte artikelen kunnen worden ingezonden. Opgenomen artikelen weerspiegelen niet noodzakelijkerwijs de zienswijze van het bestuur.

Redactie: L.M.Th. Swart en drs. H.A. Landheer BA, Utrechtstraat 122, 2408 GK Alphen aan den Rijn, telefoon (0172) 47 59 08
E-post: L.M.Th.Swart@Geo.TUdelft.nl
Correspondent kerken: L.W. Dubbelaar
Ontwerp en \TeX -zetwerk: L.M.Th. Swart
Druk: Sociale Werkvoorziening Alphen a.d. R.
Oplage: 515 stuks

ISSN 1384-6922

De Sluitsteen

Tijdschrift voor negentiende- en twintigste-eeuwse architectuur en toegepaste kunst. Uitgave van het Cuypersgenootschap. Verschijnt jaarlijks.

Redactiesecretaris: drs. H.J.J. Smit, Joan Melchior Kemperstraat 18, 1051 TP Amsterdam, telefoon (020) 686 21 45

Cuypersgenootschap

Het Cuypersgenootschap, opgericht op 15 januari 1984, is een vereniging tot behoud van negentiende- en twintigste-eeuws cultuurgood in Nederland.

Bestuur: dr. A.J.C van Leeuwen (voorzitter, Den Bosch), dr. B.C.M. van Hellenberg Hubar (secretaris, Ohé en Laak), L.M.Th. Swart (penningmeester, Alphen aan den Rijn), drs. J.G.W.R. Dekkers (tweede secretaris, Druten), drs. G.S. Hoogewoud (Amsterdam), dr. W.-J. Pantus (Ravenstein), dr.ir. H. Hoestra (Rhenen), drs. H.A. Landheer BA (Den Haag)

Secretariaat: Burgemeester Minkenberglaan 11, 6109 AL Ohé en Laak, telefoon (0475) 55 90 35, telefax (0475) 55 90 36

Ledenadministratie en penningmeester: zie redactieadres Cuypersbulletin

Het lidmaatschap kost f 45 per jaar. Giften aan het Cuypersgenootschap zijn aftrekbaar voor de belasting

Postbank: giro 4835002 te Alphen a.d. Rijn
Kamer v. Koophandel Roermond v 176721

Cuypersg. afdeling Amsterdam

Secretaris: M.B. de Roever, Milletstraat 26, 1077 ZE Amsterdam, telefoon (020) 676 40 24 of 572 02 15 (werk), fax (020) 675 05 96

Voorpagina: het Van Abbemuseum in Eindhoven. Weliswaar wordt daaraan in dit bulletin geen aandacht besteed, maar een afbeelding van dit belangrijke gebouw ontbrak bij de artikelen die we tot nu toe publiceerden. Inmiddels heeft architect Cahen plannen gemaakt voor een grootscheepse uitbreiding van het museum, die ook voor het Cuypersgenootschap acceptabel zijn. Alhoewel Cahen het verbieden van zijn vorige ontwerp door de rechter volgens de media ervaart „alsof een kind door de plee wordt gespoeld”, hebben wij gezien zijn kwaliteiten het volste vertrouwen in zijn nieuwe ontwerp.

Inhoud

Redactioneel	3
Karel van Manderprijs 1997 voor Bernadette van Hellenberg Hubar	3
Jaardag KNOB	4
Nogmaals torenportaal van Leende	5
Rectificatie tentoonstelling Salm	5
Terugblik op excursie en leden- vergadering te Amsterdam	6
Uitreiking Prins Bernhardfonds Monu- mentenprijs	7
Terugblik op colloquium <i>Neogotiek in West-Europes perspectief</i> te Leuven	12
Sloop interieur De Bazel van Rem- brandthuis te Amsterdam?	14
Het Nijenhuis te Heino	16
De 'roestbak' van Han Versluis te Ede	17
Monumenta aanvraag woonhuis te Oosterbeek	20
Albertinumklooster te Nijmegen rijks- monument	21
Positieve afloop van de procedures rond postkantoor Bergen op Zoom	21
Emmakerk Amsterdam beschermd	24
Sloopplannen Wederopbouwarchitectuur: Pniëlkerk te Vlaardingen	26
Kerkennieuws	28

Redactioneel

— Rens Swart

In dit *Cuypersbulletin* besteden we aandacht aan de uitreiking van de Monumentenprijs van het Prins Bernhardfonds. We hebben onder meer het volledige juryrapport opgenomen, alsmede een sfeer-tekening voor alle leden die niet aanwezig waren.

We verhalen ook van de succesvolle excursie in Amsterdam, die vanwege de algemene ledenvergadering gelijk gelegenheid biedt verslag te doen van de instemming

van de aanwezige leden met de voorstellen van het bestuur voor besteding van de prijs.

In dit bulletin is verder een verkorte versie opgenomen van de notitie die ons lid Jaap Dirkmaat in 1996 schreef ter ondersteuning van een behoudsactie van heel jonge architectuur: een nauwelijks vijftientig jaar oud gebouw in roestig staal in Ede. In het moderne stadsbeeld of het beeld daarvan bij bestuurderen is daarvoor blijkbaar geen plaats. Het gebouw is inmiddels gesloopt.

Het cultuurbesef lijkt niet in alle sectoren van de kunsten van de verwachte breedte. Zowel in museum Het Rembrandthuis in Amsterdam als het Nijenhuis te Heino dreigt het gebouwde monument ondergeschikt te worden gemaakt aan museale functies. In het eerste geval hebben onze leden Barbara Laan en Wim Vroom hierover ook in de landelijke pers hun verbazing kunnen ventileren. Beide zaken worden in dit bulletin behandeld.

De aanvraag tot bescherming van de Clemenskerk te Hilversum van J. van Gils, waarover in het *Cuypersbulletin* 1995-3 is bericht, is na drie jaar dan toch afgewezen - in het zicht van de bescherming via het MSP. In het volgende bulletin hopen we er meer over te melden. Ook in het volgende bulletin meer over het klooster St.-Ludwig te Vlodrop, een monumentaal complex dat eigenaar Stichting Maharishi wil slopen omdat het volgens hun nieuwste inzichten niet exact geöriënteerd is. We zullen een uitgebreide studie publiceren, alsmede een vernietigend oordeel over de monumentale waarde uit onverwachte hoek.

Dit bulletin ploft helaas niet op het beloofde moment op de mat, excuses daarvoor - vrije tijd is helaas niet altijd op de gewenste momenten in de gewenste hoeveelheden voorradig. Ik hoop dat u de Kerst niettemin toch doorgekomen bent.

In maart pogen wij het volgende *Cuypersbulletin* (vergezeld van een acceptgiro) te bezorgen, het eerste exemplaar van de vierde jaargang van deze nieuwsbrief alweer.

Karel van Manderprijs 1997 voor Bernadette van Hellenberg Hubar

— Wies van Leeuwen

Op 29 november 1997 is de Karel van Manderprijs voor in de periode 1994-1996 verschenen boekwerken op het terrein van de geschiedenis van de architectuur en daaraan verwante kunsten, uitgereikt aan de secretaris van het Cuypersgenootschap voor de handelsuitgave van haar proefschrift *Arbeid en bezieling: de esthetica van P.J.H. Cuypers, J.A. Alberdingk Thijm en V.E.L. de Stuers*.

Uit het juryrapport volgen hier enkele relevante passages. „De jury waardeert de wijze waarop Van Hellenberg Hubar de ideeëngeschiedenis inzet ten behoeve van de analyse van het werk van Cuypers. Zo ontstaat een rijk netwerk van relaties tussen Cuypers' oeuvre en de intellectuele omgeving waaruit het voortkomt”. „Door haar aanpak laat Van Hellenberg Hubar op exemplarische en vernieuwende wijze de vervlechting zien van de negentiende-eeuwse architectuur met de eigentijdse cultuur in brede zin. Zij is zich hierbij er voortdurend van bewust dat de gelegde verbanden niet zonder meer een vaststaande historische realiteit weerspiegelen, maar dat er op deze manier een dialoog met het werk ontstaat die ook ruimte laat aan het erudiete vermoeden. De jury heeft bewondering voor het evenwicht dat zij aldoende weet te bewaren tussen historisch reconstrueren en historisch associëren”. Van de hier geschetste werkwijze profiteert

ook ons genootschap al meer dan tien jaar.

Jaardag KNOB

Het bestuur van de KNOB nodigt u uit voor de Jaardag 1998 die zal plaatsvinden op zaterdag 31 januari 1998 in het Auditorium van de Vrije Universiteit te Amsterdam. De KNOB is deze keer de gast van prof.dr. Auke van der Woud, hoogleraar architectuurgeschiedenis. Hijzelf en een aantal stafmedewerkers van de vakgroep kunstgeschiedenis zullen, aan de hand van hun eigen onderzoek, korte inleidingen verzorgen die wellicht een nieuw licht werpen op diverse aspecten van de architectuurgeschiedenis van de negentiende eeuw. Naast dit centrale thema zal ook aandacht worden gegeven aan de stedebouw en de tuinarchitectuur en wordt een verbinding gelegd met de ontwikkelingen in het begin van de twintigste eeuw.

Programma

- 10u30 Ontvangst in het Auditorium, Hoofdgebouw Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam
- 11u00 Opening en jaarrede voorzitter KNOB
- 11u15 Onbekende geschiedenis. Onderwijs en onderzoek aan de VU. Prof.dr. Auke van der Woud
- 11u30 Geschiedenis van de Nederlandse Architectuurgeschiedenis, 1770-1914. Drs. Petra Brouwer
- 11u55 W.A. Froger: Publieke Werken in Amsterdam rond 1850. Drs. Ida Jager
- 12u20 Eigen en vreemd. Het Hollandse interieur 1850-1900. Drs. Barbara Laan
- 12u45 Monumentenzorg en het onderwijs aan de VU. Drs. Irmgard van Koningsbruggen

- 13u00 Lunch
- 14u00 Derde natuur: naar een geschiedeis van de Nederlandse tuinen en landschapsarchitectuur. Dr. Erik de Jong
- 14u30 Amsterdams stadsgroen in de twintigste eeuw. Drs. Annegien Schrier
- 15u00 Het tere gelaat van Nederland. Stedebouw en infrastructurele werken in de twintigste eeuw. Dr. Koos Bosma
- 15u30 Stedebouwtentoonstellingen in het NAI. Drs. Marinke Steenhuis
- 16u00 Afsluiting van de dag door de voorzitter van de KNOB, met napraten bij een aangeklede borrel.

Aanmelden door sturen briefje aan KNOB, Mariaplaats 51, 3511 LM Utrecht (telefoon 030 23 21 756, telefax 030 23 12 951). Deelnamekosten f 45 voor leden, f 60 voor niet-leden en f 25 voor studenten (collegekaartnummer vermelden). Maak het verschuldigde bedrag over op Postbankrekeningnummer 3360600 t.n.v. KNOB te Utrecht o.v.v. Amsterdam-VU.

Nogmaals het torenportaal van Leende

— Wies van Leeuwen

Het Cuypersgenootschap heeft in 1996 bij de gemeente en vervolgens bij de arrondissementsrechtbank bezwaar gemaakt tegen de vergunning voor restauratie van de laatgotische bakstenen toren van de Sint-Petrus-Bandenkerk te Leende. Hierbij zou immers de restauratie van 1905-1908, uitgevoerd naar plannen van Jos Cuypers in overleg met zijn vader, gedeeltelijk ongedaan worden gemaakt. Toen is het ruime laatgotische portaal vervangen

door een smallere variant die terwille van de afleesbaarheid der bouwgeschiedenis is uitgevoerd in machinale baksteenklinkers.

Het gewraakte plan droeg de kenmerken van een negatieve opvatting over de historiserende restauratiepraktijk van de neogotiek. Op 28 juli 1997 heeft de rechtbank uitspraak gedaan. Het genootschap werd in het gelijk gesteld en de gemeente veroordeeld tot het vergoeden van griffierecht en kosten. Een gemakkelijk succes, maar tegelijk een navrante zaak aangezien de rechtbank haar uitspraak moest baseren op het feit dat de gemeente als verweerder „na vier-voudig verzoek in gebreke is gebleven de stukken in te zenden en zelfs in het geheel niet op de laatste drie verzoeken heeft gereageerd”. De rechtbank constateert „dat verweerder een goede en zorgvuldige procesgang ernstig belemmert.” Waarvan akte.

Rectificatie tentoonstelling Salm

— Janjaap Kuyt

In het artikel ‘Tentoonstelling vader en zoon Salm te Amsterdam’ (*Cuypersbulletin* 1997-3, pp. 24-26) van de hand van Rens Swart, staat een aantal onjuistheden, die ondergetekende hierbij wil corrigeren.

Halverwege staat: „Aanvankelijk bouwde G.B. Salm in diverse neostijlen, later werden de gebouwen van Salm en zoon soberder.” De eerste bewering klopt redelijk, de tweede raakt kant noch wal en moet op een vergissing berusten. Vader Salm bouwde altijd al in een sobere stijl. De samenwerking met zoon Salm betekende juist een verlevendiging van gevelindelingen en de introductie van nieuwe vormen in de details.

Verderop staat: „Het boek is geschreven door Norbert E. Middelkoop en ook prof. Auke van der Woud en Janjaap Kuyt

werkten eraan mee.” Dit is onjuist. Het boek bestaat uit drie onderdelen: een inleidend artikel van Van der Woud, een artikel over beide Salmen van Middelkoop

en een beredeneerde catalogus – het merendeel van het boek beslaande – van ondergetekende.

Terugblik op excursie en ledenvergadering te Amsterdam

— Rens Swart

De excursie op zaterdag 13 december 1997 te Amsterdam was een groot succes. Niet alleen was het een boeiende excursie en verliep deze gesmeerd, ook het aantal deelnemers was groot: maar liefst 65 leden gaven van hun belangstelling blijk. De excursie werd georganiseerd door bestuurslid Hugo Landheer en de directeur van Rescura Teun Bleijenberg. We brachten een bezoek aan de Koninklijke Wachtkamer van het Centraal Station en ook de restauratiewerkzaamheden aan de andere wachtkamers werden door Bleijenberg toegelicht. De wandeling door Amsterdam bracht ons vervolgens, via het pand in de Annenstraat dat voor dit aantal bezoekers helaas niet toegankelijk is, naar de Beurs van Berlage, waar de vaste tentoonstelling kon worden bezocht en Bernadette van Hellenberg Hubar een toelichting gaf bij de drie tegeltableaus in de hal en schetste welke rol deze destijds in de behoudsacties van het genootschap hebben gespeeld. We gebruikten het middagmaal in het etablissement Die Port van Cleve, waarna Wilfred van Leeuwen een toelichting gaf bij de inrichting van de aanpalende bodega van Gosschalk. We wandelden naar de Dominicuskerk, waar we tijdens een koorfestival toch even binnen mochten kijken naar het gerestaureerde gepolychromeerde interieur, waarna we de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Molkenboer aan de Keizersgracht bekeken. Niet alleen het restauratiewerk aan stuc- en schilderwerk maakte hier indruk, ook de fondsenwer-

ving van de eigenaars, de kleine Syrisch-Orthodoxe gemeenschap.

In de gemeenschapszaal naast de kerk vond aan het einde van de dag de algemene ledenvergadering plaats. Ditmaal was hiervoor ruim voldoende gelegenheid in het dagprogramma. De door het bestuur voorgestelde contributieverhoging naar f 45,- per jaar werd door de leden goedgekeurd.

Besteding monumentenprijs

De grootste plaats in de vergadering nam de discussie over de besteding van de Prins Bernhardfondsprijs in. De aanwezige leden konden zich vinden in de voorstellen die het bestuur in het vorige Cuypersbulletin deed (nog aangevuld met het voorstel van Wim Meulenkamp om een boek over neogotiek in Nederland te laten verschijnen).

Het idee voor een wervend boekje over het Cuypersgenootschap en waarvoor wij staan, met daarin geïncorporeerd een ‘handleiding voor de actievoerder’, wordt met het meeste enthousiasme begroet. Men was ook enthousiast over de uitgave van de door Leo Dubbelaar verzamelde gegevens over kerkgebouwen. Hoewel sommige leden de stigmatisering vreesden die naar hun oordeel van aandacht voor kerken zou kunnen uitgaan, vinden anderen dat deze uitgave in de enorme behoefte onder architectuurhistorici aan deze databank zal voorzien. Het boek over Cuypers werd door velen als prima besteding gezien, terwijl anderen vonden dat een dergelijke uitgave niet op de weg van het Cuypers-

genootschap ligt. In het algemeen werd opgemerkt dat uitgaves het beste in samenwerking met een drukker en niet via een uitgever kunnen worden verzorgd. De uitgave van *De Sluitsteen* heeft dat ook aangetoond. Overigens staat buiten kijf dat de komende jaren ons jaarboek zal worden uitgegeven zoals de laatst verschenen uitgave. Verder werd het educatievoorstel

met instemming begroet.

De voorstellen werden door het bestuur op de ledenvergadering nog onuitgewerkt aan de leden voorgelegd. Nu de instemming is gepeild, zullen de voorstellen door bestuursleden verder worden uitgewerkt en worden getoetst op uitvoerbaarheid. Wij zullen u hiervan in het Cuypersbulletin op de hoogte houden.

Uitreiking Prins Bernhardfonds Monumentenprijs

— Rens Swart

Op 30 oktober 1997 werd in de Amsterdamse Westerkerk de Prins Bernhardfonds Monumentenprijs 1997 door Z.K.H. Prins Bernhard uitgereikt aan het Cuypersgenootschap. Tijdens deze bijeenkomst, die zeer druk bezocht werd, ook al hadden wij slechts dertig mensen mogen uitnodigen, werden ook vier andere prijzen van het Prins Bernhardfonds uitgereikt.

Na een muzikale inleiding door het Utrechts Byzantijns koor, dat ook een intermezzo verzorgde, verwelkomde S. Patijn, voorzitter van het Prins Bernhardfonds en ook bekend als burgemeester van Amsterdam, de prins en de overige aanwezigen. Hij smeedde de bijeenkomst met zijn woorden tot een geheel, terwijl ook directeur J.H.L. Meerdink het woord voerde. Elsbeth Etty sprak een lezing uit over cultuur en betrokkenheid in de loop der tijd. Zij heeft onder meer in opdracht van het Prins Bernhardfonds een biografie over Henriëtte Roland Holst geschreven.

Bij elk van de vijf uitgereikte prijzen sprak een lid van de jury voor die prijs een samenvatting van het juryrapport uit. De prijs werd vervolgens symbolisch door Prins Bernhard aan de laureaat uitgereikt, die daarna het woord kreeg om een kort dankwoord uit te spreken. De Prins Bernhardfonds prijs voor Toegepaste Kunst en

Bouwkunst werd uitgereikt aan afficheontwerper Gielijn Escher; de Martinus Nijhoffprijs werd uitgereikt aan vertaler Gerard Rasch; de Prins Bernhardfonds Theaterprijs werd uitgereikt aan danser Piet Rogie en tot slot werd de Prins Bernhardfonds prijs voor Culturele Vorming uitgereikt aan V2-Organisatie, actief op het gebied van nieuwe media en technologie.

De juryrapporten en de lezing van Elsbeth Etty zijn opgenomen in een boekje, dat ter gelegenheid van de uitreiking is verschenen en aan de aanwezigen werd uitgereikt. Hierin worden ook de vorige laureaten van deze prijzen genoemd. Elk van de huidige vijf prijswinnaars is door fotograaf Philip Mechanicus geportretteerd voor onder meer dit boekje. Het bestuur van het Cuypersgenootschap kon zich laten vastleggen in de hal van de Teekenschool in Roermond. Deze foto is hier opgenomen.

Na de uitreiking van de prijzen was er gelegenheid tot ontmoeting, onder het genot van een drankje. Patijn introduceerde de prijswinnaars bij Prins Bernhard. Na de borrel werd er een buffet van hoge kwaliteit aangericht.

Juryrapport Monumentenprijs

Het volledige juryrapport van de Prins Bernhard Fonds Monumenten Prijs (zoals

men dat spelt) nemen we hieronder op.

De jury heeft aan het bestuur van het Prins Bernhard Fonds geadviseerd de Monumenten Prijs 1997, die dit jaar voor de tiende keer wordt uitgereikt, toe te kennen aan een vereniging die op een gedreven wijze strijd voert voor behoud van het Nederlands cultuuroord uit de negentiende en twintigste eeuw.

Het is nog niet zo lang geleden dat de aandacht voor monumentenzorg in Nederland voornamelijk gericht was op de gevestigde 'klassieke monumenten' van voor 1850. De architectuur van de tweede helft van de vorige en van de beginjaren van deze eeuw werd, zeker in de architectuuropleidingen en in kringen van architecten en kunsthistorici, gezien als een niet-oorspronkelijk, gemakkelijk product van eclecticisme. Men beschouwde het als voortbrengsel van industrie en handel en niet als resultaat van bevolgen esthetiek en ambachtelijke vakbekwaamheid. Er kwam pas waardering voor deze architectuur toen meer en meer het besef doordrong, dat het gebouwde cultureel erfgoed uit de periode na 1850 toch wel erg snel aan het verdwijnen was als gevolg van allerlei ontwikkelingen op technisch, economisch, commercieel en demografisch gebied. Het begrip 'Jongere Bouwkunst' vond ingang.

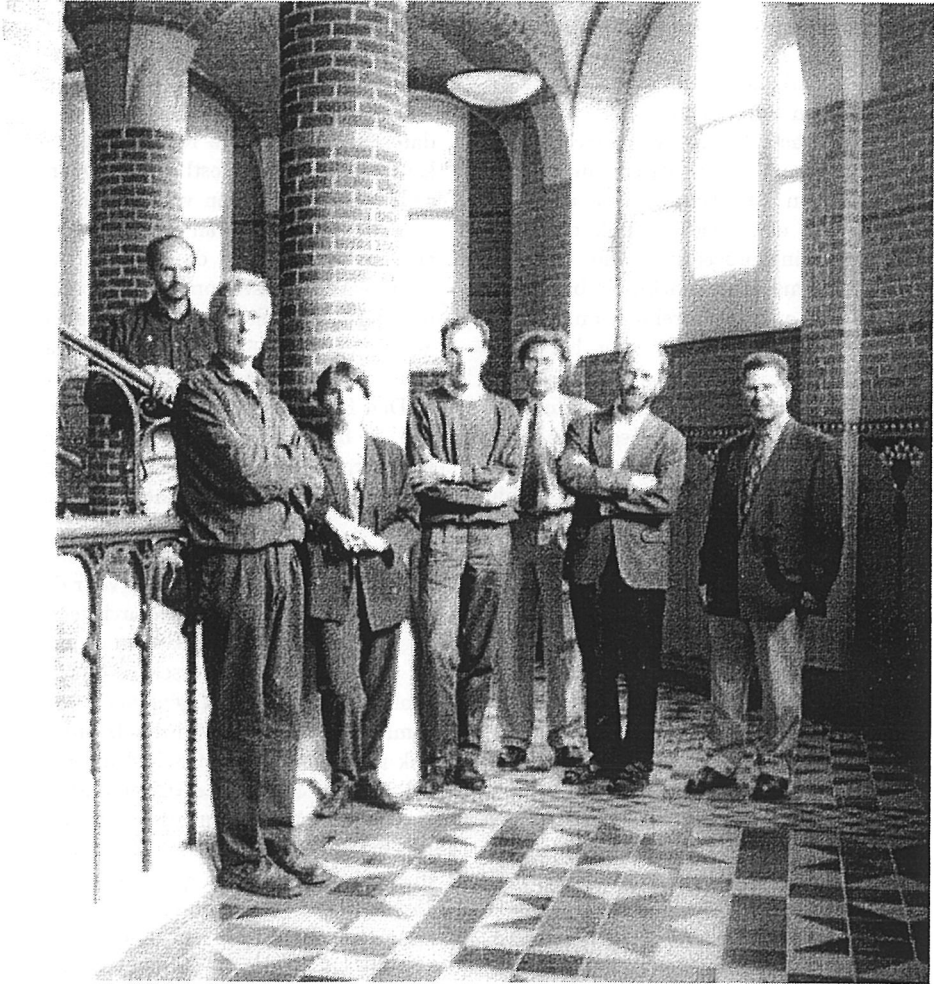
In de jaren tachtig startte het landelijk opgezette Monumenten Inventarisatie Project (MIP). In het kader van dit project werd het omvangrijke areaal gebouwen van na het midden van de vorige eeuw tot aan de laatste wereldoorlog geïnventariseerd en gekwalificeerd. Hoewel de kennis op dit relatief jonge terrein van de monumentenzorg in korte tijd een respectabel niveau heeft bereikt, blijft er nog veel op te sporen, te onderzoeken, te interpreteren en ook nog te kwalificeren: lang niet alles wordt gekend, lang niet alles wordt

geweten. Veel van belangrijk recent cultuuroord is daardoor nog steeds bedreigd!

Die dreiging en de constatering dat ondanks alle van overheidswege ontplooidde activiteiten er toch nog veel van ons recente historisch cultuuroord teloor gaat, of nodeloos schade wordt berokkend, bracht een aantal jonge cultuur- en architectuurhistorici in 1984 tot oprichting van een vereniging die door het verwerven en uitdragen van specifieke kennis en het voeren van doelgerichte actie het tij zou moeten keren: De Vereniging tot Behoud van het negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse Cultuuroord in Nederland, het Cuypersgenootschap. Volgens de statuten is het doel van de vereniging: „het in de breedst mogelijke kring kweken van herwaardering van en beter begrip voor de voortbrengselen van de negentiende- en twintigste-eeuwse Nederlandse cultuur en het realiseren van het duurzaam behoud van die verworvenheden”.

Om dit te bereiken stimuleert het genootschap het onderzoek naar en de publicatie over deze cultuuroorden. Het organiseert excursies, symposia en lezingen met als doel kennisvergaring en -uitwisseling bij en tussen de leden. De idee achter dat laatste is dat algemene bekendheid met het werkterrein de waardering voor de objecten bevordert en daarmee de kans op behoud ervan vergroot. Als illustratie van dat onderzoeks- en publicatiebeleid dienen de vele artikelen en studies die verschijnen in het eigen tijdschrift 'De Sluitsteen'. Sedert november 1985 zijn hiervan meer dan 25 afleveringen verschenen. Ook de talrijke publieksgerichte activiteiten (excursies, symposia, redes, congressen, etc.) waarvan het genootschap initiatiefnemer of mede-initiatiefnemer was, maken duidelijk dat men hieraan grote waarde hecht.

Het Cuypersgenootschap heeft een bestand van een kleine 500 leden, waarvan

Het bestuur van het Cuypersgenootschap, door Philip Mechanicus geportretteerd in de hal van de Teekenschool van Cuypers te Roermond. Van links naar rechts: Willem Jan Pantus, Guido Hoogewoud, Bernadette van Hellenberg Hubar, Rens Swart, Hugo Landheer, Wies van Leeuwen en Jan Dekkers. Hein Hoestra ontbreekt.

een aantal als 'correspondent' regionaal of plaatselijk actief is voor de vereniging. Uit contributies, giften, deelnamegelden van excursies en symposia genereert de vereniging inkomsten die volledig voor het werk worden aangewend.

Maar het Cuypersgenootschap beperkt zich niet tot vergaren, uitwisselen en uitdragen van kennis over objecten. Men treedt ook daadwerkelijk op in de besluitvormingsprocedures; de bijeengebrachte kennis dient daarbij als basis voor argumenten en de verspreide kennis beoogt een draagvlak te kweken voor het gekozen standpunt. Het Cuypersgenootschap treedt op als 'belangengroepering' door zelf verzoeken in te dienen tot bescherming en op diverse wijzen invloed uit te oefenen op de meningsvorming rond bouwplannen die volgens het genootschap een 'aantasting' van monumentenwaarden inhouden. Men opereert goed gedocumenteerd, doelgericht en met argumenten die zich niet beperken tot het cultuurhistorische vakgebied. Ter verbreding van het draagvlak voor de ondernomen behoudsacties werkt het genootschap regelmatig samen met lokale belangengroepen of instellingen die zich inzetten voor hetzelfde doel. In 'De Sluisteen' werd verslag gedaan van dergelijk initiatieven en acties voor behoud van bedreigde gebouwen en objecten. In januari 1995 richtte men hiervoor een apart orgaan op, de 'Nieuwsbrief Cuypersgenootschap', later omgedoopt tot 'Cuypersbulletin'.

Aanvankelijk zette het Genootschap zich voornamelijk in voor kerkelijke architectuur uit het eind van de vorige eeuw. Al betrekkelijk snel echter kreeg de statutair vastgelegde breedte van het werkterrein daadwerkelijk invulling: men ging ook strijd voeren voor openbare gebouwen, zoals musea, stations, scholen, voor utiliteitsgebouwen zoals ziekenhuizen, maar ook voor bankgebouwen of andersoortige

complexen. Onderwerp van actie waren onder meer: het oude Haagse Rijksarchief, het Rijksmuseum, de Beurs van Berlage, het Amstelstation te Amsterdam, de Teekenschool te Roermond, het Van Abbeemuseum te Eindhoven en het uit 1953 daterende voormalige Rijkskantoor annex kantongerecht te Oostburg. Daarnaast zette men zich ook in voor bedreigde gebouwen en objecten van bedrijf en techniek en voor woonhuizen: de gashouder te Dedemsvaart, de watertoren en een mouterij te Roermond, 'Sunny Cottage' te Breda, Villa 'Lageweg' te Zeist en diverse panden van voormalig stadsarchitect Co Brandes in Den Haag. De activiteiten voor behoud van de historische dorpskern van Druten illustreren dat ook stedebouwkundige aspecten de aandacht van het genootschap krijgen. Men zet zich in voor het werk van 'de groten' uit de Nederlandse architectuurgeschiedenis, maar ook voor de producten van minder bekende architecten en voor anonieme bouwwerken en objecten.

Het Cuypersgenootschap wordt wel eens zeer vasthoudend genoemd. Maar in sommige gevallen is ondubbelzinnige taal ook noodzakelijk om het doel te bereiken. Het genootschap hanteert het middel van het inhoudelijk argument, maar ook de juridische strijd en die van de pen. En in die pennenstrijd is het genootschap in zijn element. Met humor en een literair gevoel stelt men misstanden aan de kaak.

De jury van de Prins Bernhard Fonds Monumentenprijs 1997 was unaniem van oordeel dat het behoud van relatief jonge monumenten in Nederland warme belangstelling verdient. Het Cuypersgenootschap zet zich reeds 13 jaar actief in voor behoud van architectuur van de negentiende en twintigste eeuw en van de overige cultuuruitingen uit die periode. Door onderzoek en publicatie in de eigen periodieken legt het genootschap de wetenschappelijke basis

voor de campagnes voor het behoud van cultureel erfgoed. De praktische aanpak van deze 'strijd' profileert het Cuypersgenootschap als een stijdvaardige actiegroep. Met deze goed gefundeerde tegendraadsheid heeft het genootschap met succes gebouwen en objecten voor aantasting of erger weten te behoeden.

Het Prins Bernhard Fonds wil met toekenning van de Prins Bernhard Fonds Monumentenprijs aan het Cuypersgenootschap deze inzet voor het behoud van het negentiende- en twintigste-eeuwse gebouwde erfgoed in Nederland honoreren en wil daarmee zijn waardering kenbaar maken voor de manier waarop het Cuypersgenootschap die inzet voor het monumentenbehoud in de praktijk vorm geeft.

Tot zover het juryrapport.

Dankwoord

De prijs werd door Prins Bernhard uitgereikt aan de secretaris, Bernadette van Hellenberg Hubar, medeoprichter van het Cuypersgenootschap. Hierna sprak voorzitter en medeoprichter Wies van Leeuwen het volgende dankwoord uit.

Van enfant terrible tot laureaat

Koninklijke hoogheid, leden van het bestuur van het Prins Bernhard Fonds, leden van de jury, dames en heren.

Hoe wordt een kleine vereniging van enfant terrible tot laureaat? Terugdenkend aan 13 jaar Cuypersgenootschap lijkt dat een eenvoudige vraag. Het betekent alert reageren, soms de rol spelen van Don Quichotte, de moed erin houden bij schijnbaar

hopeloze zaken en verlies incasseren, zoals op het moment dat een der belangrijkste Cuypertiaanse interieurs, dat van de Maastrichtse Sint-Servaaskerk, paradoxalerwijs onder de handen van restaurateurs verloren ging.

Het betekent een juist evenwicht tussen wetenschappelijk onderzoek en actievoeren, zaken die elkaar volgens wijze raadgevers niet verdragen. De rust van de studeerkamer en het maken van mooie tijdschriftafleveringen en proefschriften gaan immers niet samen met het tumult van de barricaden. Toch is het ons gelukt gebouwen als de Beurs van Berlage, het Eindhovense Van Abbemuseum, de Teekenschool te Roermond of het postkantoor van Bergen op Zoom te verdedigen door doorwrochte publicaties en juridische actie. Schijnbaar hopeloze gevallen die tegen de keer in werden gewonnen door kennis van zaken en intelligente vasthoudendheid tegen tot de tanden gewapende tegenstanders, meestal zelfs overheden of monumentenzorg.

Het werk gaat door, krijgt energie door een ingehouden, haast hartstochtelijke gedrevenheid, een liefde voor waardevolle objecten, die door overheden en beleidsmakers opgegeven zijn. Die emotie wordt in het monumentenveld ook bij het particulier initiatief al te vaak gemist maar is een onmisbaar element. Wij zien deze prijs als een bekroning, een hoogtepunt en een stimulans om kennis en hartstocht aan elkaar te paren in het behoud van monumentale waarden.

Tot zover het dankwoord van de voorzitter van het Cuypersgenootschap.

Terugblik op colloquium *Neogotiek zonder grenzen* in Leuven

— Willem Jan Pantus

Van 7 tot 10 november 1997 werd in het historische hart van Leuven een internationaal colloquium gehouden onder de titel *Gothic Revival / sans frontières / ohne Grenzen / zonder grenzen*. Zo'n 65 mensen uit heel West-Europa hadden zich aangemeld voor een vierdaags programma dat bestond uit lezingen, tentoonstellingsbezoek en excursies. De sfeervolle locatie, in de monumentale promotiezaal van de Leuvense universiteit, was al even voortreffelijk als de organisatie, die werkelijk niets aan het toeval had overgelaten. De sprekers werden dan ook in de watten gelegd, al moesten ze daarvoor wel een topprestatie leveren. Het programma was immers vol en de vele nieuwe indrukken, zowel van de inspirerende omgeving, de tentoonstelling (zie daarover Rens Swart in het *Cuypersbulletin* 1997-3) als van de referaten, werkten afmattend.

Het interessante van het colloquium was dat wetenschappers uit verschillende landen op een vergelijkbare manier verslag deden van (het onderzoek naar) de neogotiek in hun regio, zodat men een als het ware een staalkaart van de neogotiek in Europa ... en in den vreemde gepresenteerd kreeg. Zondermeer curieus in dit opzicht was de bijdrage van Luc Vints die het doorwerken van de neogotiek via de missionarissen in de kolonies presenteerde. Hij vertoonde daarbij dia's van merkwaardige min of meer gotisch aandoende gebouwtjes in China en Afrika die zo uit Van der Laar's voorbeeldenboek van tuinfolies *Magazijn van Tuin-Sieraden* leken te zijn geplukt.

In vele referaten kwam tot uitdrukking dat België in de jaren rond 1850 als draaischijf voor de uitwisseling van ideeën fungeerde. Weliswaar ontstonden

de theorieën in Frankrijk bij Viollet-le-Duc, in Engeland bij Pugin of in Duitsland bij Reichensperger, maar het was België vanwaaruit ze verspreid werden en waar de lijnen van het internationale neogotische netwerk tezamenkwamen.

Het zou binnen het kader van deze Nieuwsbrief ondoenlijk zijn op de inhoud van de verschillende bijdragen aan het colloquium in te gaan, zelfs al was het maar kort. Daarom stip ik slechts enkele aspecten aan van de voordrachten uit onze 'eigen' afvaardiging. Deze bestond uit Antoine Jacobs, Wilfred van Leeuwen, Arjen Looyenga, Lidwien Schiphorst en ondergetekende.

Antoine Jacobs ging in het leven en werk van de vrij onbekende neogotische decoratieschilder August Franz Martin (1837-1901), die komend uit de omgeving van Frankfort aan de Main rond 1870 kennis maakt met P.J.H. Cuypers, die dan net in Mainz is. In Roermond is dan juist veel te doen, zodat het voor Martin een kleine stap is mee te gaan naar de Limburgse bisschopsstad. Tussen 1873 en het begin van de jaren negentig maakt hij er altaren, glas-in-loodvensters en muurdecoraties in de stijl van de Duitse schilderkunst van de veertiende eeuw. Pas tegen het einde van zijn leven keerde Martin terug naar zijn geboortestreek.

Wilfred van Leeuwen stelde dat er in de ogen van de Nederlandse architect van nu in de negentiende eeuw lange tijd niets was. Toen kwam plots P.J.H. Cuypers, dan weer niets, tot Berlage opdook. Zij zouden met hun rationalistische principes de voorlopers zijn geweest van het 'Nieuwe Bouwen'. Dat men alleen hun namen kent, vindt een reden in het almachtig optreden

van topambtenaar Victor de Stuers, die stelselmatig architecten als Isaac Gosschalk en Jan L. Springer uit de belangstelling hield en Cuypers' neogotiek tot semi-officiële overheidsstijl had gemaakt. Maar in werkelijkheid ging het architectuurdebat van de negentiende eeuw niet om de tegenstelling 'rationeel' versus 'irrationeel of schilderachtig', maar om de strijd tussen theoretici en doe-het-zelvers. Zo bezien, moeten ondanks alle onderlinge verschillen Gosschalk, Gugel en Springer in een adem met Cuypers genoemd worden als ontwerpers met een visie tegenover hen die iedere theoretische reflexie ontbeerden.

Arjen Looyenga, die mede in het internationaal organiserend comité zitting had en ook eenmaal als dagvoorzitter optrad, droeg een op een internationaal publiek gericht, goed geïllustreerd overzicht over de neogotiek in Nederland voor dat buitengewoon helder was en ook voor de ingewijde nog menige interessante wetenswaardigheid bevatte. Hij bracht de bloei van de neogotiek in Nederland in verband met de heropleving van het katholicisme na een lange periode van overheidsrepressie. Als hoofdrolspelers zag hij enerzijds het duo Cuypers-Thijm, dat zich meer internationaal oriënteerde en de Franse gotiek van de dertiende eeuw als uitgangspunt nam, en anderzijds Van Heukelom en Tepe met hun 'Utrechtse School' die eerder het streekeigene als bron voor verdere ontwikkeling beschouwde.

Lidwien Schiphorst richtte haar aan-

dacht op een lange tijd onderbelicht aspect van P.J.H. Cuypers' wortels: zijn periode (1845-1849) aan de Antwerpse academie, waar hij les kreeg van Berchmans en Dullet. Verschillende van zijn ontwerpen van huizen, villa's en dorpskerken vertonen invloeden uit zijn Antwerpse periode. In zijn atelier stelde hij ook verschillende mensen te werk die in Antwerpen en Leuven had leren kennen.

Ondergetekende stelde de briefwisseling tussen August Reichensperger (1808-1895) en J.A. Alberdingk Thijm (1820-1889) voor die in het KDC in Nijmegen bewaard wordt. Hoewel waarschijnlijk slechts eenzijdig overgeleverd (de brieven van Thijm aan Reichensperger zijn spoorloos), biedt de correspondentie, die bestaat uit 52 brieven en kaarten uit de periode 1854-1888, een kijkje in de keuken van de neogotici. Het blijkt een zeer wijd vertakt internationaal netwerk te zijn van lieden, die elkaar de bal toespelen en elkaar in hun respectievelijke tijdschriften als de 'onpartijdige deskundige' opvoeren om hun eigen mening meer kracht bij te zetten. Aan de hand van een tweetal brieven werd gedemonstreerd wat voor praktische bezwaren kleven aan het lezen van negentiende-eeuwse handgeschreven teksten uit het Duitse taalgebied.

Kortom, het was een leerzame, vruchtbare, inspirerende en hopelijk tot verder onderzoek aanzettende bijeenkomst, die in de toekomst voortzetting verdient.

Sloop interieur De Bazel van Rembrandthuis te Amsterdam?

— Barbara Laan en Wim Vroom

Moet het interieur van het Rembrandthuis echt worden gesloopt om plaats te maken voor een pastiche van Rembrandts woning zoals die alleen thuis hoort bij Madame Tussaud? Het Holland village-syndroom heeft zich weten te nestelen in de hoofden van mensen die blijkbaar geen idee hebben wat ze hier weggooien.

Toen aan het begin van deze eeuw het woonhuis van Rembrandt als onderdak voor zijn grafische werk in gebruik werd genomen, betekende dit de kroon op een lange geschiedenis van Rembrandtverering. Na de huldiging van Rembrandt als grootste onder de kunstschilders (met een standbeeld op het Rembrandtplein) en de canonicisering als schilder (door de ereplaats van de Nachtwacht in het Rijksmuseum) had nu ook Rembrandt als graficus een monument gekregen.

Het Rembrandthuis in Amsterdam is een juweeltje onder de kleinere kunstmusea in Nederland, omdat de etsen van Rembrandt daar in een zeer geëigende omgeving worden getoond. De kamers bezitten die warme intimiteit waar ons zeventiende-eeuwse woonhuis beroemd om is geworden. De museuminrichting is die van een prentenkabinet met uitstalramen in de wanden, lessenaarkasten en legvitrinnes waar minutieuze bestudering van de gevoelige en virtuose lijnvoering van de meester mogelijk is.

Restauratie en interieur zijn van de architect van naam K.P.C. de Bazel, een tijdgenoot van H.P. Berlage. Hij koos bewust *niet* voor 'herstel in oude luister', althans niet voor het interieur, hetgeen in de pers van die tijd zeer goed is ontvangen. De buitenkant van het gebouw is tot in

detail teruggebracht naar een zeventiende-eeuwse baksteengevel met kruisko zijnen en rode luiken. Het interieur daarentegen is met zijn zwart-wit geblokte vloeren en balkenzolderingen alleen qua hoofdvormen en sfeer zeventiende-eeuws.

Het unieke karakter van het museuminterieur schuilt in de architectonische samenhang waarin het in 1909 is geconcipeerd. Een samenhang die voortkomt uit een consistent gebruik van de materialen – vooral eikenhout – en een ornamentiek die in de kleinste details is doorgevoerd: van schoorsteenpartijen, balustrade en meubels tot sleutelplaatjes en verwarmingsroosters. De verfijnde profielen en fraaie geometrische versiering van de betimmeringen en meubels geven blijk van een originele, eigentijdse ontwerpopvatting.

Dit alles nu wil de museumdirectie slopen om tegemoet te komen aan de wensen van menig toerist. Deze schijnt teleurgesteld te zijn in het Rembrandthuis waar hij hoopte op een nauwer contact met het verleden, een ontmoeting met 'de man achter het werk' of een confrontatie met de voorwerpen uit zijn dagelijkse omgeving. Wellicht misleid door de naam van het museum of de museumfolder waren zij immers gekomen om te zien waar Rembrandt woonde en werkte (tussen 1639 en 1658).

De historische plek kan inderdaad in ogenschouw worden genomen: het woonhuis, het grote atelier, de achterkamer waar Rembrandt zijn kunst- en antiquiteitenverzameling in onderbracht: de ruimten zijn in hun oorspronkelijke dimensies door De Bazel teruggebracht en vol historische herinneringen. Hier moet Rembrandt zijn Nachtwacht hebben bedacht; in deze woning is zijn zoon Titus geboren en hier

overleed wat later zijn vrouw Saskia.

Of de busladingen met Japanners en Canadezen het subtiele handschrift van De Bazel als twintigste-eeuws herkennen is overigens maar zeer de vraag. Zij zullen het interieur als zeventiende-eeuws ervaren, een illusie die wel degelijk door de architect is beoogd en als zodanig succesvol is.

Waar de teleurstelling uit voortkomt is de afwezigheid van Rembrandts baret en schildersezal, de tafel waaraan hij at, het bed waarin hij sliep en de rijke kunstverzameling die hem omringde. Dit is inderdaad betreurenswaardig, maar helaas: al deze voorwerpen zijn verloren gegaan. Afgezien van wat oude scherven die onlangs ter plaatse zijn opgegraven, rest ons niets aan authentieke historische voorwerpen die als seculiere relieken zouden kunnen functioneren.

De behoefte van de museumbezoeker aan een 'historische sensatie', zoals Hui-zinga dat zo treffend heeft omschreven, is zeker legitiem. Een levensechte indruk van hoe de kunstenaar woonde en werkte, zoals bijvoorbeeld in het museum Mesdag in Den Haag, waar een groot deel van de inboedel bewaard bleef, is echter in het geval van onze nationale held onmogelijk. Of het zou een wassenbeeldenmuseum moeten worden ...

Wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat er geen historische of filosofische denkbeelden, maar keiharde commerciële overwegingen ten grondslag liggen aan wat de huidige directie met het museum voor ogen heeft.

Zij wil een reconstructie van de zeventiende-eeuwse inrichting. Een uitbreiding van het museum zal een nieuw onderdak bieden aan de waardevolle etsencollectie. Daarmee komt de functie van het woonhuis van Rembrandt als prentenkabinet te vervallen. Wat ligt er meer voor de hand

dan de oorspronkelijke functie weer in ere te herstellen, zou je zeggen?

De vraag naar de mogelijkheid daarvan is al beantwoord: het *kan* wel, maar alleen als we genoeg nemen met echte nep. De vraag naar de wenselijkheid is moeilijker te beantwoorden. Er is destijds (in tegenstelling tot nu, zo lijkt het) goed nagedacht over de problematiek van een reconstructie, die bij gebrek aan zekerheden omtrent de oorspronkelijke detaillering en inrichting het risico van 'vervalsching' zou inhouden. Het zou een 'verbeeldings-maskerade' zijn geworden, een 'quasi-historisch document'.

Deze gevaren liggen ook nu op de loer. Zo'n reconstructie zal onvermijdelijk de geur van nieuw hout en de aanblik van hedendaags timmermannschap met zich meebrengen, vergelijkbaar met de reconstructies van de VOC-schepen in Amsterdam en Lelystad. Knappe staaltjes, dat wel. Maar die schepen zijn uit het niets ontstaan, terwijl hier een gaaf en naar onze mening waardevol interieur zal moeten worden opgeofferd. En hoe maak je een nieuwe Rembrandtinboedel die ons op overtuigende wijze oog in oog brengt met de kunstenaar? Kortom: de commercie plaatst zich met haar volle gewicht tussen de museumbezoeker en de zeventiende-eeuwse meester!

Het is ons volstrekt onduidelijk waarom niemand tot dusver de vraag naar de waarde van het De Bazel-interieur heeft willen onderzoeken. Een interieur dat overduidelijk kwaliteiten bezit, al was het alleen vanwege de schoonheid van de met ouderwetse zorgvuldigheid gedetailleerde onderdelen. Dat er oog is voor de esthetische kwaliteiten blijkt uit de geopperde mogelijkheid om enkele onderdelen van het interieur over te brengen naar een ander kunstmuseum. De vraag is dan wel wat de betekenis van die interieuronderdelen

is. De essentie van het verschijnsel interieur als een samenspel van ruimteverdeling, aankleding en inrichting is dan immers weggevallen.

Wij zijn van mening dat het Amsterdamse Gemeentebestuur de gevraagde sloopvergunning voor het De Bazel-interieur niet moet verlenen. Zo'n weigering zou geheel in de lijn zijn van het 'Jaar van het interieur' dat voor de nabije toekomst op stapel staat. Oh, onzalige paradox! Dit interieurjaar wordt georganiseerd door dezelfde monumentenzorgers die zich achter de sloop van het De Bazel-interieur hebben geschaard! Wanneer het Gemeentebestuur met ons tot de conclusie mocht komen dat de historische argumenten zwaarder zouden moeten wegen dan de bezoekersaantallen, zou het vooruitlopen op de toename in de belangstelling voor het Nederlandse interieur in het algemeen die met dit interieurjaar wordt beoogd.

Bij behoud van het De Bazel-interieur zit het Rembrandthuis natuurlijk wel met een probleem. Het oude huis wordt niet meer gebruikt voor expositie, waarvoor dan wel? Is er dan geen herinrichting mogelijk die het bestaande respecteert? Virtuele middelen zouden zich in deze tijd goed lenen voor een rondgang door het woonhuis en atelier van de kunstenaar en zijn leerlingen. Waarom geen opdracht verstrekt aan een modern kunstenaar of architect voor een hedendaags esthetisch museaal concept? Want als wij een nieuw

Rembrandtbeeld willen – de mens Rembrandt? – mag dit toch zeker in een vorm die past bij onze tijd?

Barbara Laan bereidt een proefschrift voor over de waarderingsgeschiedenis van het Hollandse binnenhuis. Zij is lid van de Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg. Wim Vroom is voormalig directeur van de Nederlandse afdeling van het Rijksmuseum in Amsterdam. Hij is voorzitter van het Genootschap Amstelodamum. Bovenstaand artikel is vrijwel ongewijzigd geplaatst in het Parool van 11 december 1997.

Literatuur

- J.F.L. De Balbian Verster, 'Het Rembrandthuis', *Buiten* (1911), 280-283
- Van den Beekhout, 'Het Rembrandthuis', *De Amsterdammer weekblad voor Nederland* (...), 6
- J.G. [J. Gratema], 'Het Rembrandthuis geres-taureerd', *Bouwkundig Weekblad* 30 (1910), 385-387
- J. Gratema, 'Het Rembrandthuis', *Bouwkundig Weekblad* 31 (1911), 281-282, 301-302
- R. Meischke, 'Het Rembrandthuis', *Maandblad van het Genootschap Amstelodamum* (1956), 22-27
- W. Reinink, *K.P.C. de Bazel architect*, Rotterdam 1993 (tweede druk), 141-142
- J. Veth, *Korte gids voor het Rembrandthuis*, Amsterdam 1911
- archiefmateriaal: Adres [K.P.C. de Bazel] aan het bestuur van het Rembrandthuis d.d. 24.05.1911, inv.nr. BAZE 294-298 NAI Rotterdam

Het Nijenhuis te Heino

Potenties of pretenties?

— Bernadette van Hellenberg Hubar

Het Nijenhuis te Heino behoort tot een van de beschermde buitenplaatsen in Nederland, alwaar de opzet en de structuur van huis en tuin uit de zeventiende-eeuw

een belangrijke negentiende-eeuwse herin-terpretatie hebben ondergaan die vandaag de dag grotendeels de karakteristiek bepaalt. Reden voor het Cuypersgenoot-

schap om te participeren in het initiatief van de Stichting baron van Ittersumfonds en de Stichting Buitengoed Overijssel om onnodige aantasting van dit ensemble te voorkomen.

De provincie Overijssel is namelijk op de ongelukkige gedachte gekomen om de voormalige verzamelaarswoning van Dirk Hannema - oud-directeur van museum Boymans-van Beuningen en een van de hoofdrolspelers in de Van Meegerenaffaire - als provinciaal museum op te stoten in de vaart der volkeren. Dit betekent dat een proces van bouwen en verbouwen is gestart - naar plannen van Gunnar Daan - waarbij andermaal de belangen van het monument ondergeschikt worden gemaakt

aan de museale eisen.

Om in bredere zin de bezwaren tegen de plannen te kunnen onderbouwen, hebben de genoemde participanten niet willen volstaan met een studie naar de monumentale en de planologische aspecten, maar gemeend ook het provinciale museumbeleid onder de loep te nemen. Onder auspiciën van *Ad rem monumentorum* wordt momenteel een onafhankelijk onderzoek verricht door dr. C. Veelenturf, die onder meer voor het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen een beleidsrapport heeft opgesteld.

Een samenvatting van de resultaten van dit onderzoek hopen we in het eerstkomende bulletin te kunnen presenteren.

De 'roestbak' van Han Versluis te Ede

Een architectuur van contrasten

— Jac.J. Dirkmaat

In Ede (Gld) is eind 1996 een van de weinige weervast-stalen gebouwen in ons land aan de slopershamer tenondergegaan. Het betreft een in functionalistische stijl uitgevoerd kantoorpand uit 1972 van de in 1980 overleden Edese architect Han Versluis. Een actie te elfder ure met brieven aan de gemeenteraad, een appèl aan de monumentencommissie en een schorsingsverzoek bij de rechtbank in Arnhem mochten helaas niet baten.

Het gebouw Molenstraat 94-98 had - nadat ik in 1996 naar Ede was verhuisd - mijn aandacht getrokken vanwege de heldere, ongeunstelde vormgeving en het sobere, maar gedurfde materiaalgebruik. De huid van het gebouw bestond namelijk uit onbehandeld, weervast, roestkleurig staalplaat.

In een hoek van het voor driekwart leegstaande pand was een filiaal van de SNS-bank gevestigd. Uit navraag bleek

dat het kantoorgebouw, destijds door bureau Versluis voor de bank ontworpen, op de nominatie stond te worden gesloopt. Het gebouw, dat behalve aan het SNS-bankfiliaal onderdak bood aan een notaris-kantoor en aan het bureau van Versluis zelf, zou plaats moeten maken voor een nieuw regionaal hoofdkantoor van ongeveer de gelijke grootte, maar met een 'glimmender' uitstraling.

Cor-tenstaal

Weervast staal, vooral bekend onder de merknaam *Cor-ten*, is een hoogwaardig koper-gelegeerd constructiestaal. Het is een Amerikaanse uitvinding uit de zestiger jaren en is te zien als een voorbeeld van technologische vernieuwing in de bouwkunde. Weervast staal heeft de belangrijke eigenschap dat het wel roest, maar niet doorroest. Het koper in de legering zorgt er namelijk voor dat de ijzeroxidelaag

luchtafsluitend wordt. Het oxidatieproces komt hierdoor op zeker moment tot stilstand. Weervast staal heeft daarom niet te worden geverfd en vergt nagenoeg geen onderhoud.

Vanwege licentie-overeenkomsten moet het echter in ons land worden ingevoerd. De licentiekwestie vormt één redenen waarom Cor-tenstaal in ons land – in tegenstelling tot de ons omringende landen – weinig is toegepast. Een andere reden is gelegen in de moeizame appreciatie van het roestrode, wat barse uiterlijk van deze staalsoort. Om dezelfde reden is het materiaal bij veel kunstenaars en architecten juist erg geliefd.

Een kunstenaar als Frank Stella werkt vrijwel geheel in Cor-tenstaal. De roestrode kleur contrasteerd uitstekend met het groen van parken, bos en grasland. Weervast staal is daarom uitstekend geschikt voor grotere kunstwerken in de openlucht en een groene omgeving.

In de bruggenbouw wordt weervast staal in ons land op ruimere schaal toegepast. Rijkswaterstaat, met haar enorme expertise op gebied van constructiewerken, is er een sterk voorstander van. Ondermeer de brug naar het werkeiland Neeltje Jans is van Cor-tenstaal gemaakt. Het meest toegepast wordt het materiaal ongetwijfeld in constructiewerken voor de procesindustrie.

Architect Han Versluis

Noodgewongen begon ik aan een korte verkenning van het oeuvre van Versluis. Ik had geen idee wie Versluis was, wat hij had gebouwd en wat hij als architect betekend had. Mijn eerste indruk was dat het oeuvre van deze op zesenvestigjarige leeftijd gestorven architect een twintigtal projecten zou beslaan. Gaandeweg werd duidelijk dat hij een veel omvangrijker oeuvre heeft nagelaten en in zekere honderd projecten de hand heeft gehad. Bovendien bleek hij

– naast minder interessante zaken – ook nog opmerkelijke eigentijdse architectuur te hebben gerealiseerd.

Versluis is zowel in de woningbouw, de utiliteitsbouw als in de industriebouw actief geweest. Hij realiseerde in Ede ondermeer een kerk, een hogeschool, een medisch centrum en de centrale bibliotheek. Hij werd algemeen gezien als een begaafd en veelbelovend, helaas te vroeg gestorven architect.

Han Versluis, architect HBO/BNO, werd geboren op 28 augustus 1933 in Den Haag en stierf na een kortstondig ziekbed op 10 mei 1980 in Ede. Versluis had zijn jeugd, net als zijn vrouw, doorgebracht in Den Haag. Zijn vader, eveneens architect, was er werkzaam op een ministerie. Han begon zijn bouwkundige opleiding na de oorlog aan de HTS in Den Haag. Na het behalen van zijn diploma en het vervullen van de dienstplicht begon hij op aandrang van zijn vader als leerling-architect op het bureau van de Edese architect Thimotheus Dekker. Dekker en Versluis sr. waren met elkaar bevriend. Zo kwam Han van Den Haag in Ede terecht. In de avonduren voltooide hij zijn opleiding aan de Academie voor Bouwkunst in Arnhem.

Th. Dekker werkte in een traditionalistische, Delftse-schoolachtige stijl. Een bekend voorbeeld van zijn werk vormt het Marnix-college (atheneum) met aansluitende bebouwing aan Geldelaan en Doelenplein in Ede. Dit beeldbepalende, karakteristieke naoorlogse ensemble is of wordt binnenkort, uit naam van de voortuitgang, gesloopt. Een deel van het Marnix-college is overigens door acties van buurtbewoners van de sloop gered.

Na een reeks meningsverschillen met Th. Dekker over kleur- en vormopvattingen begon Versluis voor zichzelf. De eerste opdrachten die de nu zelfstandige Versluis binnenhaalde, betroffen verbou-

wingen en villa's voor meer welgestelde nieuwe inwoners van het als groeikern door de rijksoverheid aangewezen Ede. Een groot aantal villa's van hem is te vinden in Bennekom, Lunteren en Ede. De villawijk in Ede rond de Diepenbrockstraat en de Arnhemseweg heeft zelfs een uitgesproken 'Versluis'-karakter. Volgens zijn vrouw en kennissen vormde de eigen woning aan de F.C. Dondersstraat in Bennekom een hoogtepunt in zijn oeuvre.

Behalve villa's heeft Versluis geschatelde woningbouw gerealiseerd, o.m. in stadsuitbreiding de Rietkampen. Versluis gold als huisarchitect van de SNS-bank. Hij heeft een flink aantal filialen voor deze bank in de regio gerealiseerd. Het hoogtepunt op dit gebied vormt mogelijk het SNS-hoofdkantoor in Wageningen.

Versluis had ook een goede relatie met de uit Noord-Holland afkomstige fabrikant C.J. Kok, voor wie hij in Ede, samen met een met een Duits bureau, het grootste geautomatiseerde distributiecentrum voor levensmiddelen van Nederland bouwde.

Het SNS-kantoorgebouw

Het nu gesloopte pand van Versluis aan de Molenstraat viel te karakteriseren als een gebouw dat niet poogde te imponeren, maar dienstbaar wilde zijn. De consequente opeenvolging van platen en stijlen in omgezet Cortenstaal en kalme ondervdeling van de lijstvensters in de gevels geven 'de roestbak' een grote mate van helderheid, eenvoud en openheid. Een gebouw met een open, democratisch karakter, in de geest van beweging aan het begin van de jaren zeventig.

De totstandkoming gebouw in Cortenstaal is mede te danken geweest aan de uitstekende verstandhouding met oud SNS-directeur Hendriks. Deze opmerkelijke, eveneens vroeg overleden bankdirecteur en kunstliehebber heeft zich sterk ingespan-

nen voor een en eigentijdse kunst- en cultuurbeleid in het toenmalige, niet bepaald progressieve Ede. Hendriks is zeer actief geweest als voorzitter van gemeentelijk adviescommissies voor kunst en cultuur. Door zijn toedoen zijn onder meer enkele in Cortenstaal uitgevoerde beelden van regionale kunstenaars geplaatst. Versluis en Hendriks vonden in elkaar een uitstekend klankbord. Het is dan ook niet toevallig dat dezelfde Hendriks optrad als bouwheer van het kantoor- en bankgebouw aan de Molenstraat.

Dat zowel bouwheer als architect het hebben aangedurfd dit relatief onbekende en weerbarstige materiaal op deze schaal toe te passen in een representatief bedoeld gebouw, dat fungeerde als visitekaartje van een bank, een architectenbureau en een notariskantoor, getuigt van moed en artistiek inzicht. Een klassiek voorbeeld van de wisselwerking tussen een kritische opdrachtgever en een goed architect die bijna altijd resulteert in hoogwaardige architectuur.

Nu, ruim 10 jaar later, dreigt het werk van Versluis, naar mijn mening ten onrechte, in de vergetelheid te raken. Er is geen retrospectief aan zijn werk gewijd.

De architectuur van Versluis

Han Versluis heeft in de korte periode van zijn leven en werkzaamheid als architect een interessante reeks, herkenbare gebouwen nagelaten in eigentijdse, functionele vormtaal. Zijn werk sluit in de praktische verwezenlijking aan bij de fijnere, meer bescheiden 'Hollandsche' schaal van 'de Stijl'. Versluis had weinig op met het onpersoonlijke, anonieme modernisme van de na-oorlogse flatwijken.

In zijn vroege werk maakt Versluis veel gebruik van kleur- en materiaalcontrast. In zijn latere werk verschuift het contrast meer naar de wisselwerking tussen open

en gesloten oppervlakken en de in- en uitwendige volumes. Lichtopeningen worden zeer zorgvuldig gekozen. Interessant in dit opzicht de heldere indeling van de lijstvensters in 'de roestbak' en de contrastwerking tussen vensters en plaatwerk.

De architectuur van Versluis is helder, toegankelijk, zonder opsmuk, en neergezet met respect en gevoel voor de menselijke maat. Hiervan getuigt ook de 'roestbak', hoewel dit gebouw door sommigen in zijn omgeving vanwege de materiaalkeuze m.i. ten onrechte werd ervaren als een negatief incident. Het is dat merkwaardige contrast van verval en duurzaamheid, van armoe en rijkdom, van beeld en werkelijkheid, dat zowel het spaarbankwezen als het beroep van bouwmeester relativeert en op scherp stelt.

Het getuigt van visie en lef om het visitekaartje van een bank, een notaris en een architect op deze wijze vorm te geven. Ook om historische redenen, waarop ik hier niet verder in kan gaan, was dit markante, roestige gebouw in het Veluwe uitstekend op zijn plaats. De 'roestbak' vormde een unieke en belangrijke representant van het moderne bouwen in Ede.

De toekomst van naoorlogse bouwkunst in Ede

Helaas moet worden gevreesd voor een verdere afbraak van karakteristieke naoorlogse gebouwen in Ede. Er is sprake van een gebrek aan respect voor de naoorlogse bouwkunst. Gebouwen die in de eerste fase van de naoorlogse uitbreidingen als gemeenschaps voorziening in het dorps-respectievelijk stadscentrum zijn neergezet passen niet in het droombeeld van gemeentebestuur en projectontwikkelaars. Het moet allemaal glad en glimmend zijn. Liever bijvoorbeeld een flitsend, spectaculair cultureel nieuwbouwproject dat het gemeentelijk kunst- en cultuurbudget voor jaren lam legt dan na te denken over herbesteding van een leegstaand school- of fabrieksgebouw.

In Ede staan naar verluidt op de schopstoel de oude centrale bibliotheek van Versluis aan de Stationsweg en het oude hoofdfiliaal van de SNS-bank aan het Maandereind. Dit laatste gebouw is niet van Versluis, maar qua architectuur minstens zo interessant, ook al vanwege de rol die voornoemde bankdirecteur Hendriks ook hier heeft gespeeld.

Monumentaanvraag woonhuis Pietersbergseweg 50 te Oosterbeek

— Wies van Leeuwen

Op 12 november 1997 heeft Chr.P. van Eeghen aan de raad en het college van Renkum verzocht het woonhuis Pietersbergseweg 50 te Oosterbeek te beschermen door plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Het Cuypersgenootschap heeft dit verzoek op 26 november ondersteund. Het betreft hier een bungalow welke door de architect D. Masselink in 1953-1954 voor zichzelf en zijn gezin is gebouwd in eenvoudige, zakelijke maar

goed bij het heuvellandschap passende vormen.

Masselink (1909-1982) heeft veel bedrijfsgebouwen ontworpen voor de Algemene Kunstzijde Unie N.V., waarbij hij op voor die tijd typerende wijze zakelijke door het produktieproces gevraagde vormen en plattgronden voorzag van zeer expressieve vormen in zich herhalende schaaldaken, schoorstenen etc.

Zijn eigen woonhuis heeft een min of

meer L-vormige plattegrond, verschillende terrassen en maakt gebruik van de hoogteverschillen in het landschap. Het heeft bij de entree een polychroom abstracte

muurschildering van de Oosterbeekse kunstenaar J. Teerink. Hopelijk kan dit waardevolle monument van de naoorlogse wederopbouw behouden blijven.

Albertinumklooster te Nijmegen rijksmonument

— Wies van Leeuwen

De Nijmeegse kloosters keren keer op keer terug in het activiteitengamma van het genootschap. Begin oktober 1997 bleek dat de gemeente Nijmegen door het vier weken uitstellen van een raadsbesluit een procedurefout had gemaakt. Een gerechtelijke uitspraak in de procedure tussen de eigenaar van het Albertinum, Wibeco uit Beek, en de gemeente leidde ertoe dat het gebouw en de belangrijke parkachtige tuin met ingang van 30 oktober niet meer beschermd zouden zijn. Hetzelfde gold voor de iets minder omstrede complexen Mariënbosch, Berchmanianum en Nebo.

Op verzoek van mevr. L. Stijns van de Stichting Vrienden van de Albertinumka-

pel heeft het Cuypersgenootschap op 15 oktober de Staatssecretaris van O.C. en W. verzocht het gebouw met tuin de beschermende status van de Monumentenwet te verlenen. De artikel 3-procedure is intussen gestart, waardoor het geheel voorlopig niet gesloopt of ingrijpend aangetast kan worden. Vooral de toekomst van de intussen sterk verwaarloosde en door de fa. Ebben aangelegde tuin is nog steeds niet veiliggesteld. De gemeente overweegt de procedure voor de overige complexen opnieuw te starten.

Het is helaas niet de eerste keer dat het particulier initiatief op het laatste moment de steken op moet rapen die overheden al of niet bewust laten vallen.

... and justice for all

De positieve afloop van de procedures rond postkantoor Bergen op Zoom

— Bernadette van Hellenberg Hubar

De laatste episode over de strijd tegen de sloop van het voormalige Postkantoor te Bergen op Zoom van rijksbouwmeester D.E.C. Knuttel en diens assistent Jac.F. van Hoytema eindigde met de mededeling aan de gemeentelijke bezwaarschriftencommissie dat de Vereniging Binnenstad, het Cuypersgenootschap en Piet Juten de tocht naar de rechtbank te Breda met vertrouwen tegemoet zagen. Die tocht vond plaats op 5 september 1996.

Onder het oog van een druk bezette publieke tribune ontrolde zich een span-

nende slotakte die ruim drie uur duurde. Hierbij traden niet alleen de wethouder en de advocaat van de gemeente op het toneel, maar ook de raadsman van ABN AMRO-projectontwikkeling, professor mr. N. Koe-man – voor het Cuypersgenootschap sinds de kwestie met de Sociale Verzekeringsbank te Amsterdam een gewaardeerd tegenstander – de heer M.J. Sypkens Smit van de RdMZ namens de staatssecretaris, de raadsman van een van de andere appellanten, voorzitter Piet Bruys van de Vereniging Binnenstad, architect Jan Weyts, Piet

Juten en ondergetekende.

Niets brengt zo helder de onzorgvuldige voorbereiding van de sloopplannen van het Postkantoor aan het licht als juist de ingehouden toon van het oordeel van de Rechtbank te Breda. De meerwaarde van deze uitspraak ligt niet enkel in de strekking dat objectief aangetoond dient te worden dat herbestemming van een monument niet mogelijk is, eer over sloop kan worden gedacht, maar vooral in de veeg uit de pan richting staatssecretaris. Sinds de RdMz als gevolg van de decentralisatie zelf nauwelijks nog sloopvergunningen te behandelen krijgt en vooral adviserend optreedt, hanteert men het drogbeeld als zou men geen verantwoordelijkheid meer dragen voor de gang van zaken tijdens de besluitvorming ter zake van de vergunningverlening, omdat deze immers gedelegeerd is aan het College van B&W. Zoals hierna zal blijken oordeelde de President van de Arrondissementsrechtbank te Breda anders. We laten dit deel van de uitspraak vanwege de voorbeeldwerking in extenso volgen:

„In zijn advies van 6 december 1996 heeft de Staatsecretaris de vraag centraal gesteld of aan de doelstellingen van de gemeente ook zou kunnen worden voldaan wanneer het pand zou worden ingepast in het planconcept (de planologische opzet voor de omgeving, te weten Zuivelplein en Parade [bvhh]). De Staatsecretaris heeft daaromtrent, samengevat, overwogen dat de redenen die de gemeente hebben doen afzien van behoud, namelijk de vormgeving en de sombere uitstraling van het pand, vooralsnog niet geheel overtuigend zijn, doch dat zich blijkbaar, ook na ampel overleg en onderzoek, in exploitatief opzicht geen mogelijkheden voor hergebruik van het pand voordoen. Op grond daarvan is als eindadvies geformuleerd dat er niet aan kan

worden ontkomen te adviseren de gevraagde vergunning te verlenen.

Volgens vaste jurisprudentie kan de advisering door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de instantie die in het bijzonder is belast met het beoordelen van de waarde van monumenten en bij uitstek als deskundige is te beschouwen, als basis dienen voor een besluitvorming als de onderhavige, tenzij het uitgebrachte advies qua wijze van totstandkoming dan wel anderszins zodanige gebreken vertoont dat burgemeester en wethouders daarop niet hadden mogen afgaan.

Ter zitting is gebleken dat de Staatsecretaris bij de totstandkoming van dit advies beschikte over de adviesaanvraag met uitgebreide toelichting van burgemeester en wethouders, de aanvraag om sloopvergunning van ABN AMRO en de gegevens die reeds aanwezig waren in het kader van de aanwijzing als beschermd monument. Daartoe behoorde blijkens hetgeen namens de Staatsecretaris ter zitting is verklaard geen onderzoek naar de mogelijkheden om het pand te behouden; de Staatsecretaris is afgegaan op de verklaring van burgemeester en wethouders dat nadrukkelijk is onderzocht of met behoud van het gebouw een stedenbouwkundig passende en economisch verantwoorde invulling van deze cruciale locatie gevonden zou kunnen worden.

Zulks moet als ongenoegzaam worden beschouwd. Het had op de weg van de Staatsecretaris gelegen zich er van te vergewissen dat een dergelijk onderzoek had plaatsgevonden, met name omdat blijkens het advies van 6 december 1996 in de vormgeving en de uitstraling van het pand, gelet op de beoogde functies, vooralsnog geen grond werd gevonden om af te zien van behoud. Namens de Staatsecretaris is medegedeeld dat er hangende de adviesaanvraag contact is geweest met de gemeente, ook dit overleg, waarvan overigens in het

Het postkantoor in
Bergen op Zoom.
(Foto De Stem,
Ben Setten)

advies geen melding is gemaakt, heeft echter geen concreet onderzoek aan het licht gebracht. Dat bevreemdt overigens niet, daar zich ook tussen de gedingstukken niet een dergelijk onderzoek bevindt. Het blijken de pleitnota van burgemeester en wet-

houders verrichte haalbaarheidsonderzoek door Koolen City Developers betreft – zo is uitdrukkelijk erkend – niet een zodanig onderzoek van het pand. Van de zijde van burgemeester en wethouders zijn weliswaar enkele (schets)tekeningen uit 1991 en 1992

overgelegd, doch daaruit is slechts af te leiden dat is bezien of het pand past in de doeleinden van de gemeente. Deze tekeningen kunnen echter niet als een onderzoek naar de mogelijkheden van behoud dienen, omdat op geen enkele wijze blijkt waarom die plannen niet verder zijn uitgewerkt en zij op zichzelf ook niets zeggen over de mogelijkheid om het pand te behouden.

Gelet hierop is de dragende overweging van het advies, namelijk dat zich in exploitatief opzicht geen mogelijkheden voordoen voor hergebruik van het pand, naar het oordeel van de rechtbank niet onderbouwd. Het bestreden besluit, dat vooral op dezelfde overweging is gebaseerd, is dan ook in strijd met het bepaalde in artikel 7:12, eerste lid van de Awb. De overige grieven behoeven dan ook geen bespreking meer."

Deze verheugende uitspraak past in de ontwikkeling van de recente jurisprudentie met betrekking tot de Monumentenwet 1988, waardoor de laatste meer en meer het odium van zich weet af te schudden als zou zij slechts een papieren tijger zijn. Ondertussen neemt wel op een breed front het geklaag van bestuurlijk Nederland toe over de 'judificatie' van de maatschappij of - minder deftig - de toenemende corrigerende rol van de rechter bij politieke beslissingen. Nu sedert de invoering van

de Algemene wet bestuursrecht in 1994 het beroep in conflicten tussen burgers en overheid bij rechtbanken dient - en niet langer oud-bestuurders en vroede vaderen, zoals bij de Raad van State, zich over de zaken buigen, maar professionele rechters - ervaart diezelfde overheid dat men hard afgerekend kan worden op fouten in de besluitvorming die men bij de Raad van State nog al glad gestreken kreeg. Voor de monumentenzorg blijkt het een goede zaak dat de overheid er tegenwoordig toe aangezet wordt om - de intentie van - haar eigen regelgeving serieus te nemen.

De uitspraak van de Rechtbank heeft er toe geleid dat het College van B&W besloten heeft zijn sloopplannen te laten varen en het Postkantoor te integreren in de ontwikkelingsplannen met betrekking tot het Zuivelplein en de Parade. Momenteel doen twee gegadigden een haalbaarheidsonderzoek naar de beste vorm van exploitatie van het Postkantoor. De Vereniging Binnenstad Bergen op Zoom houdt daarbij de vinger aan de pols.

Bron:

Uitspraak van de Arrondissementsrechtbank te Breda d.d. 12 september 1997, nrs. 97/1805 WET Z; 97/1832 WET Z; 97/2185 WET VV Z; 97/2186 WET VV Z, i.h.b. pp. 3-4.

Eén jaar later ...

De Emmakerk te Amsterdam een beschermd rijksmonument

— Bernadette van Hellenberg Hubar

In het eerste bulletin van dit jaar verscheen de waardestelling van Jean-Paul Baeten die het Cuypersgenootschap als inhoudelijke motivering kon gebruiken bij de aanvraag om rijksbescherming van de toen bedreigde Emmakerk van G.J. Friedhoff. Nu, in het laatste nummer, kan de cyclus afgesloten

worden met de mededeling dat het gebouw op de rijkslijst is geplaatst.

Datgene waarvoor ik in het vorige bulletin nog vrees uitgesproken heb, is gelukkig niet bewaarheid. De staatssecretaris heeft niet de doos van Pandora geopend en zich niet vastgebeten in de Kafka-achtige

redenering die helaas standaard wordt toegepast, te weten: 'De eigenaar is om, dus het gebouw is niet meer bedreigd, dus ik ga niet tot bescherming over', waarna het hele pandemonium van voren af aan start, zoals onlangs opnieuw is gebleken met het - thans weer bedreigde - raadhuis van Johannes Kayser te Echt uit 1884.

Bij de gang van zaken rond de Emmakerk heeft de RdMz méér gedaan dan alleen de artikel 3-procedure starten. Naar aanleiding van de verzochte sloopvergunning ex artikel 11 van de Monumentenwet 1988 heeft de RdMz, op het moment dat om het verplichte advies werd gevraagd - voor de betekenis daarvan zie de procedure rond het Postkantoor van Bergen op Zoom - er op aangedrongen ...

„eerst de mogelijkheden tot behoud van de kerk nader te onderzoeken. Sinds oktober 1996 is er overleg gevoerd tussen de Hervormde Gemeente, het Stadsdeel Watergraafsmeer van de gemeente Amsterdam, het Bureau Monumentenzorg Amsterdam en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg om de mogelijkheden tot behoud van de Emmakerk te onderzoeken in het licht van de door de Hervormde Gemeente gewenste aanpassingen en voorzieningen. De wederzijdse wensen hebben geleid tot een nieuw programma van eisen en een haalbaarheids-onderzoek over de herindeling van de Emmakerk in februari 1997, ervan uitgaande dat het object een beschermd monument wordt. Aan de hand van dit onderzoek is in februari 1997 in het overleg bepaald dat variant 1 met betrekking tot het onderzoek naar de herindeling zich het meest leent voor de verbouw en daarom nader wordt uitgewerkt. Het verbouwplan is thans nog in ontwikkeling.”¹

Door deze voorbeeldige opstelling van de overheid bleek het dus mogelijk een eigenaar af te doen zien van sloop en zijn

plannen bij te stellen. Zelfs in de ogen van de staatssecretaris blijkt het te dol om deze constructieve benadering te belonen met een afwijzing van het beschermingsverzoek. Voor de eerste keer wordt dan ook in het slot van de bijlage bij het aanwijzingsbesluit geconcludeerd:

„Gelet op de waardestelling, de positieve adviezen, de wijziging van feiten en omstandigheden als gevolg van het in gang zetten van de aanwijzingsprocedure en de daarbij jgens de Hervormde Gemeente gewekte verwachtingen door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, acht ik het in dit specifieke geval noodzakelijk om in afwijking van het door mij gevoerde aanwijzingsbeleid, daarbij gelet op de beginselen van behoorlijk bestuur, vooruitlopend op het MSP over te gaan tot aanwijzing van de Emmakerk als beschermd monument.”²

Het Cuypersgenootschap meent dat dit constructieve 'wekken van verwachtingen' door de RdMz tot navolging strekt. Hoe positief het immers ditmaal ook afloopt, wie de absurde ontwikkelingen rond het genoemde Raadhuis te Echt, het Glaspaleis te Heerlen, de Ambachtsschool te Roermond (de nog niet gerestaureerde helft van het complex van de Teeken- en Ambachtsschool) en de Clemenskerk te Hilversum in ogeschouw neemt, weet niet of hij moet lachen of huilen om het terugslag-effect van de scenario's die binnen de boezem van diezelfde RdMz ontwikkeld worden.

Verwijzingen

- 1 Bijlage bij het besluit van de staatssecretaris van OC&W d.d. 8 december 1997, nr. 964741, waarbij de Emmakerk aan de Hugo de Vrieslaan nrs. 2 en 4 te Amsterdam wordt aangewezen tot beschermd monument ex artikel 3 en 4 van de Monumentenwet 1988, pp. 1-2.
- 2 Ibidem, p. 4.

Het onstuitbare knagen aan de Wederopbouwarchitectuur

Vlaardingen koestert sloopplannen voor Pniëlkerk van Jac. van der Vlis (1957)

— Bernadette van Hellenberg Hubar

Op verzoek van de Historische Vereniging te Vlaardingen werd het volgende signalement opgesteld om de betekenis van de Pniëlkerk aldaar, ontworpen door architect Jac. van der Vlis, onder de aandacht te brengen:

Het Cuypersgenootschap maakt zich al geruime tijd zorgen over de bedreiging van de wederopbouwarchitectuur in Nederland. Na de grootscheepse kaalslag die met name in de jaren zestig heeft plaatsgevonden ten koste van het architectonische erfgoed uit de tweede helft van de negentiende eeuw, dreigt nu opnieuw een generatie gebouwen het veld te moeten ruimen, voordat van een breed gedragen inzicht in hun betekenis en waardering voor hun kwaliteiten sprake kan zijn. De lotgevallen van enkele hoogtepunten uit het oeuvre van de rijksbouwmeester die de overheidsarchitectuur van de wederopbouw haar gezicht gaf, Gijsbert J. Friedhoff, zijn er een even treurig als sprekend bewijs van.

Hoewel een landelijke inventarisatie in vervolg op het MIP en MSP, welke projecten beperkt bleven tot architectuur en stedenbouw tussen 1850 en 1940, nog plaats moet vinden, zijn enkele voorzetten in die richting reeds gedaan. Zo kan onder meer gewezen worden op het naslagwerk over de *Rijksbouwmeesters* dat in 1995 verscheen en ruime aandacht geeft aan het oeuvre van Gijsbert Friedhoff. Diens werk is ook onderwerp van studie geweest van Jean-Paul Baeten die werkzaam is bij het Nederlands Architectuurinstituut (NAi) en verschillende artikelen aan Friedhoff heeft gewijd. In het voetspoor daarvan kan men

zich een eerste oordeel vormen over de betekenis van de Pniëlkerk van Van der Vlis.

Hoewel Van der Vlis in het interbellum heeft samengewerkt met Friedhoff en diens ontwerpen op het gebied van de kerkelijke architectuur zeker heeft gevolgd, zijn beide architecten eveneens beïnvloed door de leermeester van Van der Vlis, M.J. Granpré Molière. Bij de Pniëlkerk uit zich dat in de keuze voor het basilicale oertype dat door de kring rond Granpré Molière in de jaren '30 opnieuw werd toegepast voor de katholieke kerkenbouw. Het was Friedhoff die de stap zette om ook protestantse kerken volgens dit flexibele type te ontwerpen, zoals met name zijn Emmakerk te Amsterdam toont.

Van der Vlis lijkt zich vooral geïnspireerd te hebben op Friedhoffs *First Church of Christian Science* te Amsterdam uit 1937. Met name de overeenkomst in het interieur – de overdekking met een gedrukt tongewelf van enorme spanwijdte – is opvallend. Anders dan Friedhoff heeft Van der Vlis gekozen voor onbepleisterde baksteen, waarbij hij het centrale gedeelte rond de preekstoel niet met een horizontaal aangebracht concaaf baldakijn of verticaal geplaatste coulisse-achtige schermen benadrukt, maar dit een subtiel accent geeft door zowel de achterwand als de uiteinden van de twee aansluitende vlakken licht naar buiten te buigen. De bedoeling hiervan was om het speelse karakter van de lichtval op het schoon metselwerk uit te buiten. Heel in de verte herinnert dit gedeelte van de kerk aan de absis, waar in oerchristelijke tijden geen preekstoel, maar de cathedra van de kerkelijke gezagsdrager

stond. In vergelijking met Friedhoffs genoemde ontwerp is de rol van de pseudo-zijbeuken overgenomen door in het tongewelf ingesneden zaagtandwanden die een uiterst originele samentrekking vormen van het traditionele motief van zijbeukskapellen met hun glasramen en steunberen, zij het dat van de laatste de constructieve betekenis tot uitsluitend de vorm wordt gereduceerd.

Lichttoevoer, heldere lijnen en ruimtewerking maken van het ontwerp van Van der Vlis een monumentaal bouwwerk dat met al zijn ambachtelijke finesse imponeert zonder afbreuk te doen aan de sfeer van samenzijn en bezinning, die bij een dergelijk sacraal gebouw horen. Daarnaast bood deze kerk een architectonisch antwoord op de vernieuwing van de liturgie binnen de Gereformeerde Kerk. Tenslotte vormt zij de uiting van een zelfbewust kerkgenootschap dat zijn taak in het naoorlogse Vlaardingen met elan en groot gevoel voor kwaliteit opvatte.

Het Cuypersgenootschap zou het zeer betreuren indien de sloopplannen zouden

worden doorgezet en schaart zich bij die monumentengroeperingen die behoud van dit pand zullen nastreven. Tot op dit moment blijkt echter van de kant van de kerkelijk overheid weinig animo aanwezig om het besluit de kerk af te stoten te heroverwegen.

Literatuur

- J.P. Baeten, 'De architectuur van Friedhoff', *Cuypersbulletin* 3 (1997), pp. 19-24
- J.P. Baeten, 'Hollandse Beaux Arts', *De Sluitsteen, orgaan van het Cuypersgenootschap* 8 (1992), pp. 4-20
- C.J. van der Peet, G. Steenmijer, red., *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, pp. 528-572
- S., 'Pniëlkerk te Vlaardingen. In kerkzaal 1000 zitplaatsen: in onderbouw 6 vergaderzalen', *Christelijk instellingswezen. Tijdschrift voor ziekenhuizen, bejaardentehuizen, kerken en scholen*, 1957, pp. 3-5
- De Rotterdammer* d.d. 25 oktober, 17 en 18 december 1957
- Trouw* d.d. 25 oktober 1957

Kerkennieuws

— Leo Dubbelaar

Afgebroken kerken

In 1997 zijn, voor zover mij bekend, vier katholieke kerken afgebroken.

Medio april-mei verdween de Petrus en Pauluskerk aan de Tesselschadestraat in Haarlem-Noord. De kerk dateerde uit 1957-1958 en was een van de eerste fraaie moderne kerken. Harry Nefkens was de ontwerper. De kerk werd op 14 november 1993 gesloten.

Half mei verdween de Emmauskerk te Heesch, gebouwd in 1967-1968 naar ontwerp van W. Veerkamp.

In de periode half september-half november verdween de Franciscuskerk aan de Sint-Jacobsaan te Nijmegen. De sloop was uitvoerig te zien tijdens een programma van KRO-Kruispunt over het sterk dalende aantal gelovigen in de traditionele geloofsgroepen. De kerk werd ontworpen door A.J. Kropholler en Bureau Van Oerle & Schrama en dateerde uit 1948-1949. Hij verving destijds de in 1944 verwoeste neogotische Franciscuskerk aan het Doddenaal in de binnenstad van architect C. van Dijk. De nu gesloopte kerk had ook de typische Kropholler-kenmerken.

In november verdween de O.L.V.-Visitatiekerk (1960-1962, Th. Nix) aan de dr. Schaepmansingel te Schiedam-Nieuwland. Op 1 juni 1997 werd deze kerk aan de eredienst onttrokken. De kerk was een belangrijk exemplar van de kerkbouwkunst uit de jaren '60. In 1998 zal de St.-Jan de Doperkerk (1963-1965, J.A. Lelieveldt) aan de mgr. Nolenslaan volgen, nadat de nieuwe kerk klaar zal zijn.

Kerksluitingen

Op 7 september werd de Theresiakerk aan het Theresiaplein te Tilburg-Veldhoven (1929-1930, H.W. Valk) gesloten. Het verzoek van de gemeente Tilburg om de kerk versneld op de rijksmonumentenlijst te plaatsen, is door de staatssecretaris van OCW afgewezen omdat onmiddellijke bedreiging in het voortbestaan niet is gebleken. De uiteindelijke beslissing of de kerk tot monument wordt verklaard, wordt daardoor vertraagd naar 1998. De gemeente is tegen het besluit van de staatssecretaris in beroep gegaan. Hierdoor wordt de tijdelijke voorbescherming verlengd om te voorkomen dat onderdelen van het gebouw zoals kerkkruis, torenhaan, beelden, kruiswegstaties en de klokken worden weggehaald. De kerk moet herbestemd gaan worden. Parochie en bisdom sturen aan op sloop.

Volgens plan zal medio december te Dronten (1963-1964), Joh. Sluymer) zijn poorten sluiten, nadat de bouw van de nieuwe kerk is gereedgekomen. De grote kerk dient te verdwijnen ten behoeve van revitalisatie van het centrum. De kerk is de oudste kerk op Oostelijk Flevoland.

Kerkrestauraties en -verbouwingen momenteel in uitvoering

(voor zover mij bekend)

Kloosterburen, H. Willibrordus (1868-69 P. Cuypers)	Algehele kerkrestauratie
Sappemeer, H. Willibrordus (1871-1873 P. Cuypers)	Vervolg algehele restauratie (beg. 1984)
Veenhuizen, H. Hieronymus (1891-1893 W. Metzelaar)	Algehele kerkrestauratie (planning 1998)
Almelo, H. Georgius (1901-1903 W. te Riele)	Opknapbeurt toren (begonn. sept. 1997)
Heeten, O.L.V.-kerk (1891-1892 A. Tepe)	Vervolg restauratie toren en interieur
Arnhem, St.-Martinus (1874-1876 A. Tepe)	Algehele kerkrestauratie
Wilnis-Mijdrecht, St.-Jan (1875-1876)	Vervolg algehele restauratie (beg. 1985)
Vinkeveen, H. Hart (1880-1882 A. Tepe)	Rest./verplaatsing orgel (gereed okt.'97)
Utrecht, H. Willibrordus (1876-1877 A. Tepe)	Restauratie interieur (begonnen in 1994)
Utrecht, H. Hart 'Oudwijk' (1927-1929 J. Duynstee)	Verbouw. tot appartementen (beg. aug.'97)
Jutphaas, H. Nicolaas (1874-1875 A. Tepe)	Restauratie interieur (begonnen 1996)
Hilversum, H. Joseph (1935-1936 N. Andriessen)	Verbouwing tot 31 appartementen
Amsterdam, De Duif (1857, Th. Molkenboer)	Algehele restauratie
Amsterdam, Redemptoristenkerk (1854 Molkenboer)	Restauratie interieur
Haarlem, Kathedrale Basiliek H. Bavo	Herinrichting interieur (gereed apr.1998)
Haarlem, H. Hartkerk (1901-1902 P. Bekkers)	Verbouw. 60 studentenflats (beg. aug.'97)
Lisse, H. Agatha (1902-1903 J. van Groenendael)	Restauratie interieur (gereed in 1998)
Rijpwetering, O.L.V.-kerk (1858-1860 Th. Molkenboer)	Restauratie fundering (begonnen sept.'97)
Oegstegeest, H. Willibrord (1901 J. Cuypers & J. Stuyt)	Opknapbeurt toren (begonnen nov. 1997)
Zoeterwoude-Rijndijk, Meerburgkerk (1895 J. Tonnaer)	Algehele kerkrestauratie (beg. medio 1997)
Scheveningen, Antonius Abt (1927 J. & P. Cuypers)	Algehele kerkrestauratie (beg. sept. 1997)
Woerden, H. Bonaventura (1890-1892 N. Molenaar)	Restauratie in uitvoering
Schiedam, Basiliek (1880-1881 E.J. Margry)	Restauratie interieur (begonnen 1994)
Den Bosch, St.-Cathrien (1916-1917 J. Stuyt)	Exterieur gereed, rest. interieur begonnen
Oss, Visserskerk (1924-1926 Ed. Cuypers)	Alg. restauratie; oostpartij (1959) gesloopt
Veldhoven, Caeciliakerk (1913-1914 W. te Riele)	Verandering inrichting
Nijmegen, H. Joseph (1908-1909 B.J. Claase)	Restauratie afgerond
Nijmegen, Maria Geboorte (1901/1924 J. Kayser)	Algehele kerkrestauratie
Beuningen, H. Cornelius	Algehele kerkrestauratie, afgerond in 2001
Druten, HH. Ewalden (1875-1877 P. Cuypers)	Wacht op rijkssubsidie; int. ged. in steigers
Geleen, H. Augustinus (1933-1934 J. & P. Cuypers)	Algehele kerkrestauratie
Ransdaal, H. Theresia (1932-1935 F. Peutz)	Opknapbeurt (uitvoering 1998)

Aannemingsbedrijf

J. KNEPPERS

Zeeburgerpad 49

1019 AB Amsterdam

telefoon (020) 694 03 06, telefax (020) 668 37 62

restaurantie

onderhoud

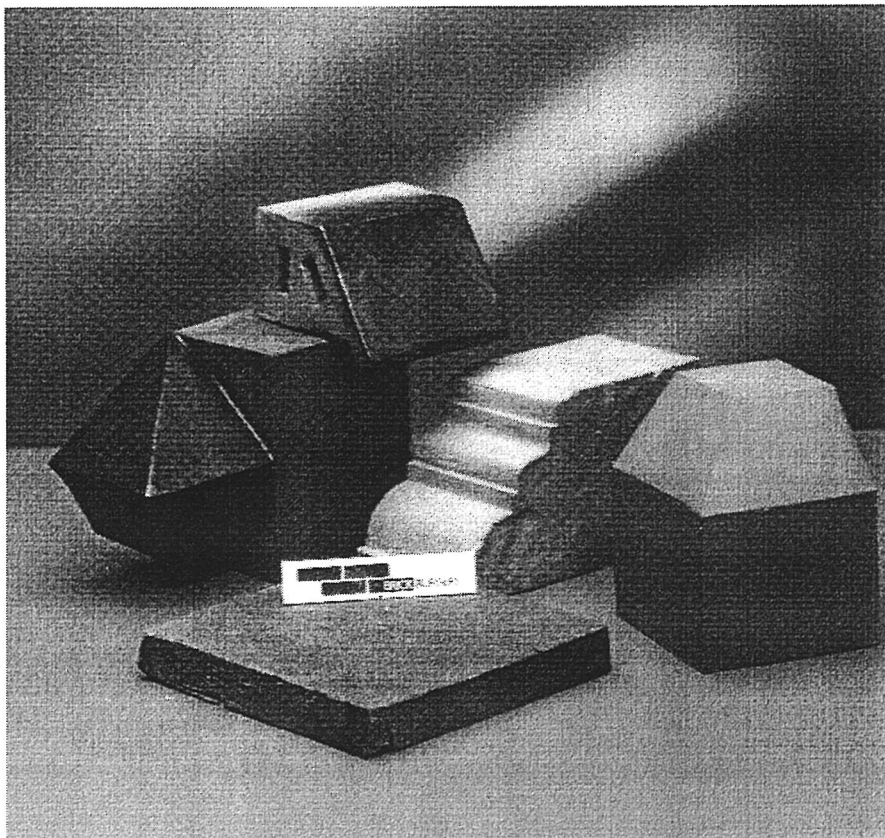
verbouw

schilderwerken

nieuwbouw

STICHTING
VAKGROEP
RESTAURATIE

Jong monument?

Baksteen restauratiespecialiteiten

- Specialiteiten in handvorm en strengpers in diverse kleuren en formaten
- Kruisverbandstenen, plavuizen
- Profielstenen handvorm en strengpers geglaazuurd

Wij kunnen elk gewenst profiel produceren!

BRICKBURGERS

Specialiteiten in baksteen

St.-Jozefweg 66b
Postbus 4790
5953 ZK Reuver
Telefoon (077) 474 29 20
Telefax (077) 474 51 70

■ T. Bleijenberg

■ Stucadoorsbedrijf b.v.

R E S C U R A

T.BLEIJENBERG STUCADOORS B.V.

- Stijlplafonds
- Monumentenrestauratie
- Reconstructie van ornamenten
- Advies en begroting

RESCURA B.V.

- Inventarisatie en Restauratie van Sjabloonschilderingen
- Marmer- en houtimitatie
- Vergulding
- Alle restauratieschildertechnieken

Diverse referenties recent uitgevoerde restauraties

- O.L.V. Onbevlekt Ontvangen, Elandstraat	Den Haag
- Notre Dame de la Chapelle	Bruxelles
- Koninklijke Wachtkamer, Centraal Station	Amsterdam
- Grote Kerk	Alkmaar
- O.L.V.-kerk, Keizersgracht	Amsterdam
- Kantongerecht	Tiel
- Hotel/SSR	Zuthpen
- Restauratie plafond Anno 1565, Annenstraat	Amsterdam
- Concertgebouw	Amsterdam
- Véloutébehangsel, Museum van Gijn	Dordrecht
- Slot Ammelshein	Leipzig
- Benediktinerinnen Kloster	Dinklage
- Koetshuis	Dordrecht

Anna Paulownaplein 2a 2518 BK Den Haag, Holland
telefoon +31 (0)70-362 15 55 fax +31 (0)70-364 02 01